

Løgn og Levn – arkæologi og det historiske kildebegreb

Af Anne Katrine Gjerløff, cand.mag. i historie

På baggrund af et videnskabshistorisk resumé af arkæologi og histories forhold i 1800-tallet bestemmes fagenes adskillelse til primært at skyldes tidens historiesyn. De traditionelle historiske kildebegreber defineres, og deres brugbarhed i arkæologisk kildeforståelse diskuteres. Det konkluderes, at fagene arbejder med samme kildetyper, men at dette ikke er erkendt i fagenes selvbevidsthed. Dette fører til overvejelser om, hvorvidt fagene overhovedet bør og kan opretholdes som to adskilte videnskaber.

Historiografisk baggrund

Arkæologis og histories mål og emner er identiske – de søger begge viden om fortiden. Paradoksalt nok er fagene fraværende og fremmedgjorte over for hinanden. Den historiske baggrund for opsplittningen af de to fag findes i perioden ca. 1830-1890. Før da anså ingen studiet af oldsager som væsensforskelligt fra at studere oldskrifter – man havde heller ikke begreb om den enorme tidsafstand, der kunne være mellem de to slags kilder. I slutningen af 1800-tallet var både historie og arkæologi professionaliseret, institutionaliseret og metodisk funderet i en grad, der kunne afvise enhver antydning af overensstemmende mål og metode. Denne udvikling skal kort gennemgås her.

En stor del af årsagen til fagenes opsplittning skal findes i selve det videnskabelige miljø. Historiefaget lå lunt og godt i Universitetets let støvede traditioner, hvorimod Nationalmuseet var ungt, folkeligt og - trods lærde mænds rolle i dets tilblivelse - ledet af C.J.Thomsen, der ingen akademisk baggrund havde. I 1800-tallets midte forsøgte J.J.A. Worsaae flere gange uden held at få indført undervisning og eksamen i arkæologi på Universitetet. Animositeten mellem Worsaae og flere af de ældre historikere ses i blandt andet i Worsaaes erindringer (*Worsaae 1934:64ff*). Der var altså en modsætning mellem et traditionelt akademisk miljø præget af ældre professorer og en ny mere folkelig/

uakademisk videnskab skabt af unge ”oprørere”; men personer og institutioner bar ikke hele skylden. Den vigtigste grund til fagenes splittelse var opfattelsen af, hvad historie egentlig var!

Arkæologien havde professionaliseret og distanceret sig fra den antikvariske oldtidsforskning ved at afvise, at enhver oldsag var samtidig med og beskrevet i oldskrifterne. Denne ældre opfattelse havde blandt andet haft som resultat, at stenøkser sås som symbol for Thors hammer, at stensætninger var Lejrekongers rådslagningspladser og at lig i grave og moser kunne identificeres som historiske personer. C.J.Thomsen og J.J.A.Worsaae skabte fra 1830'erne i stedet en videnskab hvor genstande opfattedes som selvstændige kilder, og den viden de gav var om dagligdagen – folkets arbejde, liv og vilkår. Denne fokusering på ”folkets kulturhistorie” gjorde efterhånden arkæologien populær i offentlighed og medier. Men da de materielle kilder blev adskilt fra de skriftlige og frataget koblingen til individer og begivenheder, kom arkæologien i vanskeligheder.

I tidens faghistoriske kredse fandtes nemlig en fasttømret opfattelse af hvad historie var. Definitionen udvikledes i 1840'erne af Christian Molbech i de første numre af *Historisk Tidsskrift (Molbech 1840)*. Molbech var desillusioneret over, at arkæologien havde afskrevet tilknytningen til oldskrifterne, og var derfor indstillet på at udskille arkæologiens emneområde fra

historiens. Dette gjorde han blandt andet ved at plædere for en national, moderne og politisk historie om begivenheder, institutioner og store mænd i nyere tid! I historieteoretiske værker defineredes historie entydigt som politisk historie om begivenheder og individer – modstillet kulturhistorien, der handlede om unavngivne folks daglige arbejde og liv (f.eks. *Paludan-Müller 1991:39ff*). Man opfattede ikke de to slags historie som ligestillede emnekredse, hvorfra forskeren frit kunne vælge. Det var et på forhånd defineret faktum, at historie handlede om begivenheder og personer: Alt andet var ganske enkelt ikke historie. Da arkæologerne faktisk havde bygget deres fag op om at undgå det specifikke, var sagen klar: Materielle kilder kunne aldrig eller meget sjældent give oplysninger om den definerede historie, og ergo var arkæologi ikke historie!

Historikeren Johannes Steenstrup, søn af zoologen Japetus Steenstrup, som undersøgte køkkenmøddinger sammen med Worsaae, udtalte opfattelsen klokkeklart i tekster om Damarks tidlige historie: *"Der er den Forskel mellem det arkæologiske Materiale og det Historiske, at Oldsager og Grave kun give Vidnesbyrd om Tilstande og om mange Sider af de ældre Tiders Kultur, hvorimod de som Regel ikke bevise Begivenheder"* og *"den enkelte Individualitet unddrager sig som Regel Arkæologens Øje. De, som ønske at kjende Individualiteterne – det Individuelle Menneske og det Individuelle Folk – skulle gaa til Historien"* (Steenstrup 1895:127).

Arkæologerne havde i høj grad forbedret deres videnskab ved at vriste kilderne fra den tvungne forening med sagnlitteraturen, men faget befandt sig nu i en situation, hvor det, selvom det fremdrog kvalificeret viden på et højt niveau, ikke blev anerkendt. Det var ikke historie, man studerede, men noget andet - forhistorie til nød! Denne situation resulterede i to uheldige ting. Dels skabtes en faglig kulturkløft, hvor forskere, der kunne have draget nytte af hinandens resultater, ikke kunne tale sammen, fordi de troede, at de talte om forskellige ting, og dels begyndte arkæologien faktisk

at tilstræbe historiens idealer. I mangel af individuelle personer og begivenheder søgte arkæologien at identificere sine kulturer som nationaliteter eller stammer. Denne trang til at finde politisk individualitet i fortiden bragte mange – for nutiden absurde – diskussioner om, f.eks. hvorvidt det var keltere, germanere eller hyberboræere, der havde tilbragt ældre stenalder i Danmark. Disse diskussioner om de ældste, de bedste og de mest nationalt begunstige folkeslag gav med tiden arkæologien et ubehageligt nationalpolitisk præg, som den stadig skæmmes af.

Historiefagets traditionelle kildeopfattelse

Fagenes adskillelse skyldes altså et forældet historiesyn, hvor synet på kildernes indholdspotentiale er det springende punkt. I fagintern argumentation virker det dog nu som om det ikke er videnskabernes emner, men kildernes art, der ses som den essentielle forskel mellem arkæologi og historie. På trods af den stadig voksende andel af arkæologi der arbejder med perioder, hvorfra der kendes skriftlige kilder, er der tendens til at skelne mellem fagene på den måde, at "historikerne tager sig af perioder med skrift", og "arkæologerne tager sig af perioder uden skrift". Hvordan betydningsfulde faggrene som klassisk arkæologi, middelalderarkæologi, industriel arkæologi og moderne maritimarkæologi fuldstændig overses i denne sammenhæng er en gåde – evt. opfattes de som den berømte (men meningsløse) undtagelse, der bekræfter reglen.

Begge fag har tendens til at fremhæve deres egne kilders fortræffelighed. Historikere lovpriser antagelsen, at skriftlige kilder i højere grad end materielle kilder kan fortælle om følelser, individualitet og begivenheder (omtrent som i slutningen af 1800-tallet), mens arkæologer bruger det besnærende argument, at godt nok er skriftlige kilder fulde af facts – men de kan lyve! Materielle kilder indeholder derimod ingen usandheder, det er bare op til forskeren at forstå dem.

Ud fra en traditionel historiemetodes kildebegreber er dette argument meningsløst. I postmoderne kildeteorier findes angreb på en rigid opfattelse af kildernes forskelle, men det er slet ikke nødvendigt at gå så langt frem i tid for at finde modargumenter og opklarende begreber. Derfor vil jeg nu gennemgå de centrale begreber i Kristian Erslevs kildekritiske metode fra 1890'erne (*Erslev 1911*), og hvad de kan betyde for opfattelsen af historie og arkæologi som distinkte fag.

Erslev opfattes som den danske historiemetodes bagmand. Hans fortjeneste er opstilling af regler som - når man har forstået dem - virker som banal sund fornuft. Det helt centrale i Erslevs kildeopfattelse er de to begreber "levn" og "beretning" eller "stumme" og "talende" kilder.

Levnet er kilden i sig selv; de oplysninger man umiddelbart kan uddrage af kilden, f.eks. kan en bronzegenstand vise, at man på den givne tid var istand til at fremstille bronze. Beretningen er de oplysninger, som kilden på anden måde overbringer i tegninger, symboler eller tekst, f.eks. når Tacitus fortæller om germanernes skikke (*Lund 1993*). Det er afgørende at forstå, at det ikke er defineret af kilden selv, om den er et levn eller en beretning – det er måden, man bruger den på, der afgør det. Således er Tacitus' egne ord en (formodentlig overdrevet) beretning om kelterne, hans holdninger og sprogbrug er et levn fra hans egen tid, bogen selv er et levn om tryk-teknikken på udgivelsestidspunktet, oversætterens forord er dels en beretning om hans eget arbejde dels et levn om, hvordan man kan skrive forord, og om hvordan Tacitus er blevet forstået. Saxo ligeså: Han giver en beretning om den danske historie, men er i lige så høj grad et levn om middelalderens Danmark (*Skovgaard-Petersen 1987*). Generelt taler man om "levnsslutning", når man konkluderer på grundlag af levnsoplysninger og om "beretningsslutning", når man bruger kildens formulerede oplysninger.

De fleste har sikkert en fornemmelse af, at levnsslutningen er den mest troværdige og det er også den generelle regel i

historiefaget. Problemet er, at en fuldstændig brand- og dirkefri levnsslutning ikke kan være andet end en erkendelse af kildens eksistens i en fortidig situation – i stil med tilstedeværelsen af bronze i bronzealderen. En teknik, hvorved man kan vride mere ud af "kilden-som-levn", er at spore dens "tendens". Det er ofte de steder i beretningen, hvor forfatteren, kunstneren, håndværkeren efterlader mest af sin egen tids stil, fordomme og tendens, der fortæller os mest – og tendensen er faktisk et levn! Vi får et meget tydeligere billede af Tacitus' og Saxos tid og tanker, fordi de har haft noget på hjertet. Vi tror ikke på det, de siger, men de afslører sig selv gennem det! Således er dét, der ud fra arkæologisk argumentation skulle gøre skriftlige kilder utroværdige – nemlig løggen, tendensen – dét, der også tillader oplysende levnsslutninger.

Arkæologi og beretning

Hvad der især skaber kløft mellem arkæologi og historie er, at det ofte kun er kilder med skrift, der opfattes som indeholdende en beretning. Det betyder, at hvis arkæologer udelukkende arbejder med materielle kilder, arbejder de også udelukkende med levn. Derfor kan man såmænd give arkæologer ret i, at deres kilder ikke lyver, men det gælder alle levn – også de skriftlige slagsen. I Erslevsk kildeopfattelse er selv en forfalsket eller dybt løgnagtig kilde sand – når man vel at mærke bruger den som levn. Den eneste grund til, at materielle kilder ikke lyver, er, fordi de ikke kan tale!

Det er altså klart, at der ikke er principiel forskel på kilderne ud fra deres fysiske fremtoning. Nogle vil derimod, som foreslået ovenfor, mene, at der stadig kan argumenteres for en forskel mellem arkæologi og historie: Arkæologerne bruger kun levn, historikerne bruger begge dele, og arkæologien er derfor generelt mere troværdig. En sådan holdning bygger dog dels på et uhyggeligt indskrænket kommunikationsbegreb, og dels på en blindhed for især arkæologiens arbejdsform i praksis.

Hvis vi begynder med det sidste, tror jeg, at alle vil give mig ret i, at ingen arkæolog, som har ambitioner om at lave andet end fundkataloger, kan nøjes med at benytte materielle kilder: Arkæologer læser faktisk en del; og de læser beretninger. Selvom arkæologiens primære kilde er genstande, er studiet af andres udgravninger og fortolkninger en forudsætning for forskning. I den arkæologiske videnskab er det i praksis ikke kun de isolerede materielle levn, der skaber arkæologens syntese, men et komplekst samspil mellem tolkning af ældre udgravningsberetninger og den aktuelle udgravning eller fundtype. Det er faktisk fuldstændig usandsynligt, at arkæologien nogensinde ville få andre resultater end genstandsbeskrivelser, hvis ikke den kunne trække på tidligere forskningsresultater; og på trods af det indtryk man ofte får af arkæologien via dens mest "videnskabelige" publikationer, så er fund og beskrivelse ikke arkæologiens mål, men dens metode – udgravningen er en kildefremdragende aktivitet og ikke i sig selv fagets berettigelse. Målet skulle gerne være en forståelse, beskrivelse og gerne formidling af fortiden.

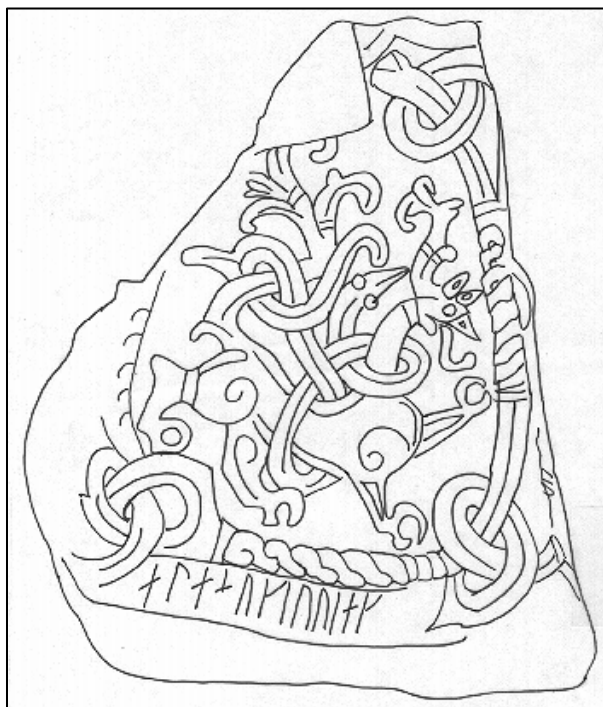
De talende levn

At genstande kun kan bruges som levn, er en sandhed med modifikationer. En af postmodernismens fortjenester er fokus på de mange lag og linier i kommunikation. Det betyder, at man ikke behøver have en (i skrift) formuleret sætning for at kunne tale om et budskab. Oplagte eksempler er Ian Hodders analyser af afrikanske kalabasudsmykninger, der viste sig at have dybtgående rødder i samfunds- og familierelationer (*Hodder 1995:109ff*), og Michel Foucaults påvisning af magt og disciplinering udtrykt i strukturer som arkitektur og sprog (*Foucault 1977*). På grund af mangel på viden om hvilke kilder der kan have haft kommunikativ betydning i deres historiske samtid, bør udtrykkene "stumme" og "talende" kilder undgås. En genstand uden symboler eller krimskrams af nogen art kan have været meget "talende", selvom vi opfatter den som "stum".

I betragtning af at sådanne tanker faktisk formuleres på uddannelserne i både arkæologi og historie, er det interessant, at opfattelsen af den materielle kildes mangel på tendens lever i bedste velgående. De fleste kan blive enige om, at eventuelle symboler og fremstillinger udført på genstande kan tolkes som en slags beretninger, men at genstanden i sig selv kan være et udtryk for kommunikation er sværere at sluge. Måske fordi det kunne fjerne levns slutningens sikkerhed fra arkæologien, som ville blive nødt til at acceptere tilstedeværelsen af en mulig tendens i enhver kilde.

Man kommer ikke uden om, at grænsen mellem levn og beretning kan være svær at finde, og den afhænger af, hvad man vælger at opfatte som formuleret budskab fra kilden. Hvornår er man klar til at acceptere, at kilden indeholder beretning? En kompleks struktur, f.eks. en gravhøj med rige gaver og velklædt lig, opfattes generelt som et levn om, at en rig person eller slægt har gravlagt den døde; men vil man forstå hvorfor, er man nødt til at anerkende fundets mulige tendens. Ville man rejse den gode konge et minde for hans egne penge, eller ville man give ubetydelige forfædre en overdådig (gen)begravelse for at styrke arvekrav og magtkontinuitet? Her ses igen, at tendens faktisk er ønskværdig for dem, der gerne vil trænge dybere ind i fortidens tankegang og handlemåder.

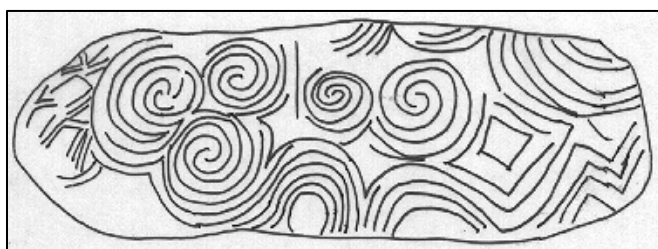
Også enkeltgenstande er problematiske. En stenøkse er vel bare en stenøkse – eller er den? Er der nødt til at være et indgrave-ret dyr på en takgenstand, før den kan bære et symbolsk budskab? Vi gør os helt sikkert skyldige i forsimpning, når vi tillægger fortidens mennesker samme kommunikationsformer som os selv. De tre sten i Fig. 1 er et sidste eksempel. Hvor går grænsen mellem levn og beretning, når alle sten indeholder tydelige symboler? Det eneste, der forårsager en skelnen mellem dem, er, at vi (mener vi) kun forstår nogle af dem. Hvis runer ikke var tydet eller latin i sandhed et dødt sprog, ville vi finde alle tre lige mystiske, uforklarlige og levnsagtige; og den dårligste måde at definere kildetyper på må være efter, om vi forstår dem eller ej!

Runesten, Jelling, Danmark

Gravsten, Århus Domkirke, Danmark

Indgangssten, Newgrange, Irland

Fig 1 NB: Der gøres opmærksom på, at de tre viste sten ikke er målfaste.

Konsekvens – én fortidsvidenskab?

Vi er nu næsten nødsaget til at reducere det ellers behageligt troværdige levnsbegreb til en eksistensslutning. Så snart man udnytter kildens oplysninger, begynder man at fortolke og stille spørgsmål. Bare udsagn som ”denne sten har været brugt som kniv”, og ”dette skrift er en lovtekst” indeholder en fortolkning, som bevæger sig væk fra en ren eksistenskonklusion – det er nødvendigt at navngive for overhovedet at skrive (for)historie, men er kilden så stadig ”sand”? Næsten ligemeget hvad kilden siger, kan der have været en bagtanke i fortiden eller en fortolkning i nutiden; men hvis arkæologien ser deres kilder som indehol-

dende en mulig beretning og tendens, får de også samme muligheder som historikere for at tale om det individuelle, det følsomme og det tænkende – og ikke kun om produktionsforhold, redskabsfremstilling og landbrugsteknikker. Nyorientering er allerede begyndt, men det må fastslås, at ovenstående argumenter for en ny opfattelse af materielle kilder må resultere i et ændret forhold mellem arkæologi og historie. Hvis man tager konsekvensen af, at den beskrevne kildeopfattelse ikke giver rum for en faglig adskillelse på grundlag af kildernes fremtoning eller implicite oplysninger, så må man erkende, at historie og arkæologi har mere tilfælles end normalt antaget.

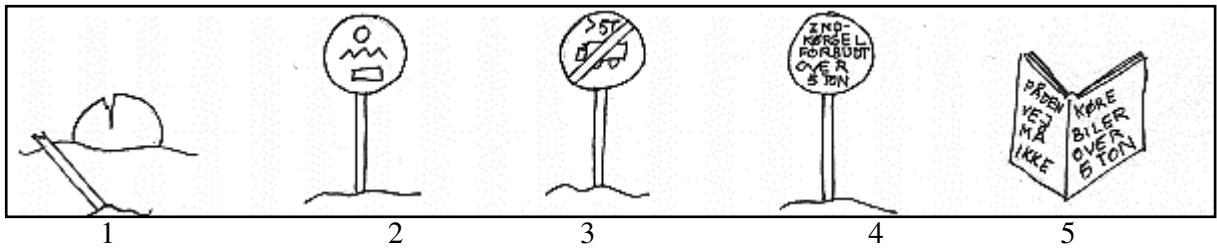

Fig.2

De har samme mål: En forståelse af fortiden, samme kilder: Levn og beretninger – men lidt forskellig metode. Selvom arkivarbejde kan støve og bøger være tunge, er arkæologens kildefremdragende udgravning stadig forbeholdt arkæologer; men kan man opretholde en adskillelse af to fag på grundlag af, at det ene finder sine kilder under åben himmel og i jorden og det andet på biblioteket? Problemet forstærkes af, at historiefaget præges af en stærk fragmente-

ring i ”bindestregshistorier”. Ofte har to historikere mindre tilfælles end én af dem har med en arkæolog. Spørgsmålet er, om arkæologer er mere specialiserede end f.eks. middelalderhistorikere, der kan tyde gotisk skrift og læse latin eller moderne økonomihistorikere, der kan lave diagrammer og udregne statistikker.

For at belyse dette problem har jeg lavet en lille undersøgelse af arkæologi- og historiestuderendes kildeopfattelse. De har fået vist Fig.2 og er blevet bedt om, at sige hvilke typer kilder historikere bruger, hvilke arkæologer bruger, og igen hvilke de respektive fag burde bruge. Resultaterne, hvoraf nogle ses i Fig.3, taler tydeligt. I diagrammet ”Hvordan er det nu?” er det tydeligt, at fagene stadig opfattes som præget af én kildetype – genstande hos arkæologi og tekster hos historie, men der er problemer med definitionen af disse to typer med hensyn til forekomst af symboler. Spørger man om, ”Hvordan det burde være?” er tendensen den samme, dog med meget større åbenhed for midterkategoriernes tilhørsforhold. Jeg har ikke haft mulighed for at lave en tilsvarende undersøgelse med fagenes ældre udøvere (læs: VIP’erne), men har mistanke om, at den ikke ville se anderledes ud. Under alle omstændigheder illustrerer undersøgelsen de problemer en rigid kildebaseret adskillelse af fagene giver, når man ikke har en klar definition af kildetyper udover det vage ”tekst” og ”ting”.

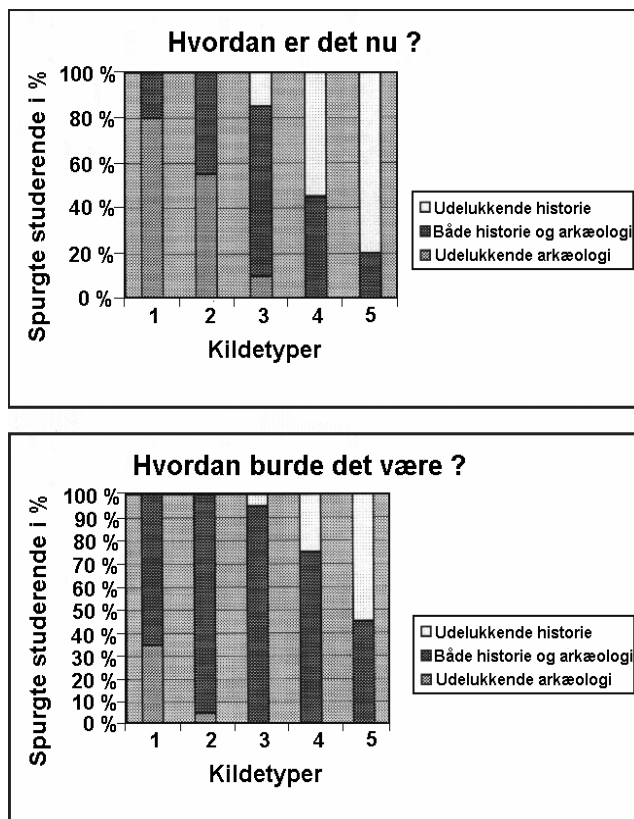

Fig.3

- 88% af de spurgte historiestuderende mener, at kun historiefaget bør studere skriftlige kilder.
- 82% af de spurgte arkæologistuderende mener, at både historikere og arkæologer bør studere skriftlige kilder.
- 90% af begge grupper mener, at arkæologer bør studere genstande med en eller anden form for symboler.

Jeg argumenterer ikke for en indkorporering af arkæologi i historiefaget. Mange historikere vil nok føle det lige så irrelevant at blive tvunget på udgravning, som visse arkæologer ville, hvis de skulle følge det for historie obligatoriske kursus i politik og økonomi. Jeg plæderer derimod for en større bevidsthed om, at de to fag har samme videnskabshistoriske rødder, samme kilde-mæssige grundlag og samme mål om viden om fortiden. En erkendelse af dette ville kunne øge graden af samtale og samarbejde mellem fagene, og forbedre fagenes opfattelse af sig selv og hinanden. Det er på højere tid, at arkæologerne skriver lidt mere historie, at historikerne inddrager lidt flere materielle kilder, og at begge holder op med at fremhæve deres eget fag som det af en eller

anden grund bedste. Vigtigst af alt er, at arkæologien kan komme ud af sin dels selvforskyldte, dels pålagte dobbeltrolle som støvet, spejderagtigt, mudderbadende fag og populært og populariserende "Indiana Jones på skattejagt" videnskab.

På trods af alle arkæologiens fantastiske fortjenester står den stadig i skyggen af historiefaget. Der er ingen tvivl om, at denne situation grundlagdes i 1800-tallet, og siden er blevet forstærket ved historiefagets negligerende af arkæologiens berettigelse. Det er mit håb, at en erkendelse af de to fags ligheder kan ligestille fagene i højere grad, end det nu er tilfældet. Måske hører man en dag en arkæolog sige med stolthed i stemmen: "Nå, du er middelalderhistoriker – jeg er forhistoriker!".

Henvisninger:

Erslev, K. 1911:

Historisk Teknik. København 1911.

Foucault, M. 1977:

Dicipline and Punish. The Birth of the Prison. London 1977.

Hodder, I. 1995:

Reading the Past. Cambridge 1995 (1986).

Lund, A.A. 1993:

De etnografiske kilder til Nordens tidlige historie. Århus 1993.

Molbech, C. 1840:

Om Historiens nationale Betydning og Behandling; om historiske Arbejder og Formaalene for en historisk Forening i Danmark.

Historisk Tidsskrift 1.rk., 1.bd., 1840, s. 1-45.

Paludan-Müller, C. 1991:

Indledning til Historiens Studium. *Danske Magasin* 8.rk., 6.bd., 1.-2.hefte, København 1991. (Paludan-Müllers efterladte manuskript udgivet og redigeret af Bent Egea Kristensen).

Skovgaard-Petersen, I. 1987:

Da Tidernes Herre var nær. Studier i Saxos historiesyn. København 1987.

Steenstrup, J.C.H.R. 1895:

Hvorlænge have Danske boet i Danmark? Nogle bemærkninger om arkæologisk og historisk materiales bevisevne. *Historisk Tidsskrift* 6.rk., 6.bd., 1895-97, s.114-138.

Worsaae, J.J.A. 1934:

En Oldgranskers Erindringer. (udgivet af V.Hermansen) København 1934.

Supplerende litteratur:

Andrén, A. 1997:

Mellan Ting och Text. En introduktion till de historiska arkeologierna. Stockholm 1997.

Clausen, H.P. 1963:

Hvad er historie? København 1963.

Gjerløff, A.K. 1998:

Syn for Sagn – dansk arkæologi og historie i 1800-tallet. Upubliceret speciale. Kan lånes fra ultimo 1999.

Jensen, J. 1973:

Arkæologi og historie. *Aarbøger for Nordisk Oldkyndighed og Historie* 1973, s.107-130.

Randsborg, K. 1992:

Archaeology and the Man-made Reality. Aarhus 1992.

Trigger, B. 1995:

A History of Archaeological Thought. Cambridge 1995 (1989).